

ارتباط آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمزه ثمالی با رشد مهارت‌های اجتماعی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان

محمدتقی مبشری^۱
محمود صفری^۲
ابوالفضل صابری^۳

چکیده

هدف: هدف از انجام این پژوهش، تبیین رابطه بین آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمزه ثمالی با رشد مهارت‌های اجتماعی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان بود. **روش:** این پژوهش به روش نمونه‌گیری تصادفی انجام شد و جامعه آماری آن، دانشجویان مقطع کارشناسی دانشگاه فرهنگیان استان تهران به تعداد 250 نفر بود. حجم نمونه آماری بر اساس فرمول کوکران، 151 نفر و از نوع همبستگی به صورت پیمایشی انجام شد. ابزار پژوهش شامل پرسشنامه محقق‌ساخته آموزه‌های تربیتی و پرسشنامه مهارت‌های اجتماعی گرشام و الیوت، با طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرتی بود و روایی صوری و محتوایی آنها توسط صاحب‌نظران تأیید شد. پایایی پرسشنامه‌ها از طریق ضریب آلفای کرونباخ به ترتیب: 0/94 و 0/81 محاسبه شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها به وسیله آزمون همبستگی پیرسون و رگرسیون چندمتغیره انجام شد. **یافته‌ها:** بین آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمزه (توبه، توکل، خوف و رجا، دوری از ریا، دوری از کبر و غرور، محبت، شکرگزاری و حلم) با رشد مهارت‌های اجتماعی (خودکنترلی، همدلی و همکاری) دانشجویان هدف، ارتباط معناداری وجود دارد؛ در حالی که بین مؤلفه ابراز وجود، با هیچ یک از آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمزه رابطه معناداری وجود ندارد. همچنین آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمزه می‌تواند 42 درصد از رشد مهارت‌های اجتماعی دانشجویان را پیش‌بینی کند. **نتیجه‌گیری:** رشد مهارت‌های اجتماعی دانشجویان و آگاهی به تأثیر ادعیه مأثوره در زندگی را به دنبال خواهد داشت.

واژگان کلیدی: آموزه‌های تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، دعای ابوحمزه ثمالی، مهارت‌های اجتماعی.

دریافت مقاله: 99/02/01؛ تصویب نهایی: 99/05/17.

1. دکترای علوم قرآن و حدیث، استادیار گروه الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فرهنگیان (نویسنده مسئول) / نشانی: شهری: میدان معلم، خیابان 18 دی، پردیس شهید مفتاح، گروه الهیات و معارف اسلامی / نامبر: 02155955547 / Email: Mt_mobashehi@yahoo.com.
2. دکترای مدیریت آموزشی، استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان تهران و مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد لامرد، ایران.
3. دانش‌آموخته مقطع کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

الف) مقدمه

انسانها موجوداتی اجتماعی‌اند که برای برآوردن نیازهای عاطفی - اجتماعی خود، به تعامل با دیگران نیاز دارند. شمار و پیچیدگی قواعدی که باید برای تعامل با دیگران بدانیم بسیار عظیم است و در هربار شرکت در تعامل اجتماعی موقت، باید آنها را به سرعت و صحیح به کار ببریم. تنوع بیش از حد و تخصصی شدن بسیاری از روابط اجتماعی، مهارت‌های تعاملی را می‌طلبد که در بسیاری اوقات پیچیده‌تر از مهارت‌های لازم در گروه خانواده است. بنابر این، شاید خیلی تعجب‌آور نباشد که تعامل اجتماعی به عنوان مسئله و موضوع تحقیق، به نسبت جدید باشد. شمار روزافزون افرادی که در تعامل با دیگران مشکل دارند و افراد بسیاری که دچار ترس از برخوردهای اجتماعی و کم‌رویی‌اند، نشان می‌دهد که تعامل با دیگران به نحو فزاینده‌ای مسئله‌ساز است. (مستعلی، 1381)

از مهارت‌های اجتماعی برای برقراری ارتباط و تعامل با یکدیگر استفاده می‌کنیم. این تعاملات می‌تواند کلامی و غیر کلامی، از طریق حرکات و اشارات بدن، زبان بدن و ظاهر شخصی ما اتفاق بیفتند. انسانها موجوداتی اجتماعی‌اند که راه‌های بسیاری برای انتقال پیام‌های خود، شامل افکار و احساساتشان ایجاد کرده‌اند (موریوزاده، 1394). مهارت‌های اجتماعی بسیار متنوع‌اند؛ به طوری که مهارت‌های اجتماعی را به مهارت‌های ارتباطی، مهارت جرأت‌ورزی، مهارت‌های پرورش حس همکاری، مهارت‌های خودکنترلی، مهارت‌های درک اجتماعی و مهارت‌های آشنایی با قوانین اجتماعی تقسیم کرده‌اند (حسینی‌نسب و دهقانی، 1387). مهارت‌های ارتباطی، مهارت نه گفتن، مهارت قدردانی از دیگران و مهارت‌های مقابله‌ای را نیز در مهارت‌های اجتماعی مؤثر می‌دانند (جوهری، 1399). از طرفی، رفتار اجتماعی بر تمامی جنبه‌های زندگی انسان سایه می‌افکند و بر سازگاری و شادکامی بعدی او تأثیر می‌گذارد. توانایی فرد از نظر کنار آمدن با دیگران و انجام رفتارهای اجتماعی مطلوب، میزان محبوبیت او را در میان والدین، اساتید، همسالان و دیگر افراد جامعه مشخص می‌کند. به عقیده بروم و سلزنیك اجتماعی شدن فرایندی است که به واسطه آن هر فرد، دانش و مهارت‌های اجتماعی لازم را برای مشارکت مؤثر و فعال در زندگی گروهی و اجتماعی کسب می‌کند. این فرایند به افراد این امکان را می‌دهد تا شخصیت ویژه‌ای را برای خود کسب کنند و وارد اجتماع شوند (علاقه بند، 1386).

دی‌موجی و همکاران¹ (2020) در مطالعه‌ای با هدف تبیین میزان تأثیر مولفه‌های اثربخش برنامه‌های آموزش مهارت‌های اجتماعی برای کودکان و نوجوانان در نمونه‌های غیر بالینی دریافتند که برنامه‌های آموزش مهارت‌های اجتماعی، تأثیرات مثبتی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان و نوجوانان غیر بالینی دارد؛ اما هنوز مشخص نیست که چگونه این مولفه‌های آموزش با تأثیرات برنامه ارتباط دارند. نتایج مطالعه آنان

نشان داد که برنامه‌های آموزش مهارت‌های اجتماعی تأثیر مثبتی بر رشد مهارت‌های بین‌فردی و مهارت‌های عاطفی در نمونه‌های غیر بالینی دارند.

دی‌آزوا و همکاران¹ (2020) در پژوهشی با هدف ارزیابی مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی در میان دانشجویان پزشکی در اسپانیا به شیوه تحلیلی-توصیفی دریافتند که ارتباط مؤثر با ریسک در بهداشت عمومی، مستلزم توسعه مهارت‌های اجتماعی مانند گوش دادن فعال و همدلی است. همچنین به این نتیجه رسیدند که شرکت‌کنندگان در پژوهش، مهارت‌های ارتباطی برابر یا بهتر از حد معمول دارند. زنان در گوش دادن فعال نمره بالاتری گرفتند؛ در حالی که مردان در مقیاس عمومی همدلی، نمره بالاتری گرفتند. دانشجویانی که تخصص بالینی را ترجیح می‌دهند، در مقایسه با دانشجویانی که تخصص جراحی را انتخاب می‌کنند، نمرات بالاتری در گوش دادن فعال و توانایی‌های همدلی کسب می‌کنند. در نتیجه، دانشجویان پزشکی شرکت‌کننده در این مطالعه، مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی خوبی را به نمایش گذاشتند. ارتباط معناداری بین ترجیح جنسیت و تخصص و همدلی و مهارت شنیداری فعال مشاهده شد.

سالورا و همکاران² (2020) در تحقیقی با هدف تبیین ارتباط سبک‌های شوخ‌طبعی و مهارت‌های اجتماعی در دانشجویان، دریافتند که مردان بیش از زنان از سبک‌های شوخ‌طبعی (وابسته، خودتقویت‌کننده، پرخاشگر و خودشکن) استفاده می‌کنند و مردان نمره بالاتری نسبت به زنان در قدرت نه گفتن دارند. همچنین نتایج نشان داد که میان عوامل طنز و مهارت‌های اجتماعی، همبستگی وجود دارد؛ اما نه در همه آنها. هنگام تشکیل گروه، زنان توزیع یکنواخت‌تری را نشان می‌دهند؛ در حالی که مردان مهارت‌های اجتماعی سطح بالایی را به دست می‌آورند. سرانجام، از هر سه مرد، یک نفر و از هر سه زن، دو نفر در بعضی یا چند بخش برای مدیریت سبک‌های شوخ‌طبعی و مهارت‌های اجتماعی مشکل داشتند. از این رو، محققان توصیه کردند که باید در کلاسهای درس دانشگاه روی این موضوع کار شود.

کیما-جونز و همکاران³ (2020) در مطالعه‌ای با هدف بررسی رابطه متقابل مهارت‌های اجتماعی و فرسودگی شغلی و مشارکت در میان دانشجویان، دریافتند که مهارت‌های اجتماعی ممکن است با افزایش حمایت اجتماعی و بهبود روابط با همسالان و معلمان از فرسودگی شغلی جلوگیری کند و باعث افزایش تعامل و مشارکت در میان دانشجویان شود. نتایج نشان داد بین مهارت‌های اجتماعی بالاتر و فرسودگی شغلی کمتر و مشارکت بالاتر، ارتباط وجود دارد. مشارکت بالاتر نیز به کاهش فرسودگی شغلی مرتبط بود. این یافته‌ها حاکی از آن است که هدف قرار دادن مهارت‌های اجتماعی ممکن است راهی برای افزایش تعامل، مشارکت و کاهش فرسودگی در دانشجویان باشد.

1. De Azua

2. Salavera

3. Kiema-Junes

844 ♦ ارتباط آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمره ثمالی با رشد مهارت‌های اجتماعی ...

نتایج تحقیق رضایی (2019) با هدف بررسی رابطه مهارت‌های اجتماعی و نگرش دانشجویان به کارآفرینی در دانشگاه تهران، نشان داد: الف) مهارت اجتماعی اکثر دانشجویان، پایین یا متوسط و نگرش آنان نسبت به کارآفرینی، متوسط یا زیاد است؛ ب) بین مهارت‌های مکالمه، مشارکت، حل تعارض، اقتناع و مهارت اجتماعی کل و نگرش دانشجویان به کارآفرینی، رابطه مثبت و معنادار وجود دارد؛ ج) بین مهارت همدلی و خود ارتقایی و نگرش دانشجویان نسبت به کارآفرینی، رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. بنابر این، می‌توان نتیجه گرفت که اگر مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان از طریق آموزش ارتقا یابد، نگرش آنان نسبت به کارآفرینی نیز بهبود می‌یابد.

تمام موفقیت‌های مادی و معنوی انسان در گرو اندیشه‌های دینی بارور، پویا و مؤثر است و همه افراد از ویژگی‌های مختلفی برخوردارند که باعث می‌شود بتوانند مهارت‌های خود را در راه جدید به کار اندازند. بنابر این، در عصر گسترش روزافزون اطلاعات و ارتباطات، مسئله‌ای که پیش از هر چیزی توجه اولیا و مربیان را به خود مشغول کرده است، چگونگی تربیت دینی و پرورش نیروی نوآوری و شکوفایی انسانها به ویژه نسل جوان است که به عنوان یک نیاز عالی و معنوی بشریت در تمام ابعاد زندگی آینده آنان مطرح است. (اخلاقی، 1388)

یکی از راه‌های تقویت تربیت دینی، توجه به ادعیه مأثوره و بسط و گسترش آن در جامعه، به ویژه در بین نسل جوان است؛ از جمله این ادعیه ارزشمند، دعای ابوحمره ثمالی است. برای درک بهتر مضامین و تأثیرات دعای ابوحمره باید به پژوهش‌های انجام شده در این زمینه پرداخته شود. اما چون تحقیقی که دقیقاً با این عنوان باشد یافت نشد، به پژوهش‌هایی که تا حدودی به فهم موضوع کمک کنند، اشاره می‌شود.

صفایی حائری (1384) معتقد است برای رسیدن به اهداف عالی مد نظر در دعای ابوحمره، باید هر مرحله را پس از طی کردن مرحله قبل، دنبال کنیم تا به هدف متعالی دعا (قرب الی الله) واصل شویم. وی این مراحل را به 12 دوره تقسیم می‌کند. شعبانلو (1395) نیز در تحقیقی که با هدف استخراج «آموزه‌های تربیتی در دعای ابوحمره» انجام داده، به این نتیجه رسیده که دعای ابوحمره ثمالی از جمله دعا‌هایی است که افزون بر ایجاد ارتباط بین انسان و آفریدگار، به آموزش مفاهیم والای دینی می‌پردازد. امین (1384) نیز در تحقیقی که با هدف شناسایی «آموزه‌هایی از دعای ابوحمره ثمالی» از قرآن کریم انجام شده، به بررسی نکته‌های مهم و کلیدی مناجات ابوحمره ثمالی پرداخته تا آموزه‌های اخلاقی، اعتقادی و عرفانی آن را استخراج کند. نگارنده معتقد است دعا‌هایی که از معصومین (ع) به دست ما رسیده (به خصوص دعای ابوحمره) علاوه بر بُعد دعا بودن آن، بُعد آموزش نیز دارند.

دیانی و کرم‌بین (1397) در مطالعه‌ای با هدف تبیین «هبانی انسان شناختی تربیتی در آموزه‌های اهل بیت (ع)»، به این نتیجه رسیدند که مراجعه به آموزه‌های اهل بیت، برای قرار گرفتن در مسیر تکامل نفسانی

و روحانی تأثیر دارد. فلاح پور (1389) در پژوهشی با هدف تبیین «روشهای تربیتی امام سجاد(ع)»، به این نتیجه دست یافت که آموزه‌هایی همچون: محبت خدا به بنده و محبت بنده به خدا، حلم خدا نسبت به بندگان، چشم‌پوشی خدا از گناهان بندگان، شناخت خدا، توبه، یادآوری نعمتها و تأثیرات تربیتی آن از روشهای تربیتی امام سجاد است. میلنر¹ و همکاران (2020) نیز در پژوهش خود به این نتیجه رسیده‌اند که افراد دارای تجربیات معنوی بیشتر، نه تنها از سلامت روانی بهتری برخوردارند، بلکه با مشکلاتی که در زندگی با آنها مواجه می‌شوند، راحت‌تر کنار می‌آیند. به همین دلیل، به متخصصان سلامت و بهداشت توصیه کرده‌اند که برای بهبود مراجعانشان می‌توانند از تقویت بعد معنوی افراد بهره ببرند و آنان را نسبت به اهمیت و نقش مهم معنویت در سلامت و روانشان آگاه سازند. قایدی و همکاران (1395) در پژوهشی با هدف تعیین اثربخشی آموزه‌های دینی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان دبستانی شهر کارزین، به این نتیجه رسیدند که آموزه‌های دینی بر ابعاد مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان تأثیر معناداری دارد.

در این میان، دانشجو معلمانی که باید نسلی را تربیت و آینده جامعه‌ای را تضمین کنند، بیش از دیگر اقشار جامعه باید مورد توجه قرار گیرند؛ زیرا اگر معلمان آینده از نظر تعاملات اجتماعی ضعیف باشند، هرگز نمی‌توانند بستر رشد مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان را فراهم کنند. همچنین، ما در جامعه‌ای زندگی می‌کنیم که باورهای دینی نقش بسزایی در آن ایفا می‌کنند. حال، دغدغه اصلی پژوهشگران آن است که آموزه‌های تربیتی دعای ابو حمزه ثمالی چگونه رشد مهارت‌های اجتماعی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان را تحت تأثیر قرار می‌دهند؟ از طرفی، پژوهش‌های انجام شده مؤید آن هستند که توجه به معنویت، اخلاق و دستورات دینی و الهی در زندگی انسان تأثیرات بسیار مهمی دارند و از آنجا که نتایج این تحقیق می‌تواند تصویر روشنی از اثرگذاری آموزه‌های تربیتی دعای ابو حمزه ثمالی بر رشد مهارت‌های اجتماعی دانشجو معلمان ارائه دهد، نه تنها از اهمیت بالایی برخوردار است، بلکه انجام آن بیش از پیش ضرورت پیدا می‌کند.

ب) مبانی نظری

در دهه 1980 برای اولین بار نظریه‌ای شهرت یافت که بر اساس آن، مهارت‌های اجتماعی را می‌شد از طریق آموزش تدریس ارزیابی کرد. اگر چه تعریف مهارت‌های اجتماعی و شایستگی اجتماعی تا حدود زیادی دشوار است؛ اما برنامه‌هایی برای تدریس چنین مهارت‌هایی طراحی شده‌اند تا بتوان ادراک و فهم دانش‌آموزان را از تعاملات اجتماعی با الگو قرار دادن مهارت‌هایی که باید یاد گرفته شوند، نشان داد. در این برنامه‌ها، شکل‌دهی مهارت‌ها به وسیله سرنخ‌های کلامی و تقویت و ارائه تمرین‌های هدایت شده بهبود داده می‌شود. مهارت‌های اجتماعی ممکن است به طور غیر مستقیم یا از طریق کتابهایی که مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی در آنها تحلیل

846 ♦ ارتباط آموزه‌های تربیتی دعای ابوحزمه ثمالی با رشد مهارت‌های اجتماعی ...

و به ابعاد گوناگون مؤلفه‌های مختلف توجه شده است، آموزش داده شوند. (رادمنش، 1396)

از نظر گرشام و الیوت، مهارت‌های اجتماعی شامل چهار مؤلفه خودکنترلی، همدلی، ابراز وجود و همکاری است (سرمد و همکاران، 1390) که به هر یک از آنها به طور مختصر پرداخته می‌شود.

خودکنترلی: این مفهوم که در سال 1974 توسط اشنایدنر¹ گسترش یافت، به این معنی است که یک شخص در موقعیت خود چقدر انعطاف‌پذیر یا پایدار است (کاشال و کوانت، 2006²). خودکنترلی یعنی فرد کنترل رفتارها، احساسات و غرایز خود را با وجود برانگیختن برای عمل داشته باشد. هر فرد خودکنترل، زمانی را صرف فکر کردن به انتخابها و نتایج احتمالی کرده، سپس بهترین انتخاب را می‌کند (فرایز و هوفمن، 2009³). یکی از مهم‌ترین مهارت‌ها riel شاخص سلامت و بهزیستی روانی افراد، برخورداری از صفت خودکنترلی (خودنظارتی) است. افرادی که می‌توانند هدفهای واقع‌گرایانه را اولویت‌بندی و در زمان تصمیم‌گیری میان عواطف و عقل تعادل برقرار کنند، خودکنترل‌اند. (آقابار و شریفی، 1385)

همدلی: از جمله مهارت‌های اجتماعی است که می‌تواند در ایجاد انسجام اجتماعی ثمربخش باشد. با فراگیری این مهارت، افراد می‌توانند دیگران را حتی زمانی که در شرایطی متفاوت از شرایط آنها قرار دارند، به خوبی درک کنند. همدلی، روابط اجتماعی را بهبود می‌بخشد و باعث ایجاد رفتارهای حمایت‌کننده و پذیرنده می‌شود. با ایجاد روابط اجتماعی، افراد به یکدیگر نزدیک شده، حس انسجام و یکی شدن در آنها تقویت می‌شود و افراد تلاش بسیاری در حل مشکلات دیگران می‌کنند. (خبراله‌پور، 1383)

ابراز وجود: یکی از مهارت‌های اجتماعی است که در ارتباطات میان‌فردی و در محیط‌های تخصصی و در تعاملات روزمره بسیار مفید است. مهارت ابراز وجود را چنین می‌دانند: گرفتن حق خود و ابراز افکار، احساسات و اعتقادات خویش به نحو مناسب، مستقیم و صادقانه است؛ طوری که حقوق دیگران را زیر پا نگذاریم. (لنج و جاکوبوسکی، 1976⁴)

همکاری: افراد با کسب این مهارت می‌توانند در جهت هدف مشترک، فعالیتی سازمان‌یافته و تعامل اجتماعی تداوم‌یافته در جامعه داشته باشند. همکاری کردن، ایجاد نوعی احساس همبستگی و تعامل و تلاش جمعی میان افراد جامعه به منظور نیل به نظام عادلانه اجتماعی است. همچنین، همکاری تصمیمی جمعی برای رسیدن به هدفی واحد و مشخص است که به فرد و جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند مربوط می‌شود. (خبراله‌پور، 1383)

1. Snyder

2. Kaushal & Kwantes

3. Friese & Hofmann

4. Lange & Jakubowski

با توجه به اینکه انسان موجود اجتماعی است و ادامه زندگی او به صورت انفرادی تقریباً غیر ممکن است، به محض تولد و با دریافت اولین احساس، در رابطه با دیگران قرار می‌گیرد. ابتدا این افراد فقط شامل گروه خانواده می‌باشند، اما به تدریج با گروه‌های بزرگ‌تر از جمله: دوستان، همکلاسان، معلمان، هم‌محلای‌ها، همشهری‌ها، هم‌میهنان آشنا می‌شود. بنابر این، برای ارتباط با دیگر گروه‌ها از طریق ایجاد رابطه، سخن گفتن، گوش کردن و روشهای دیگر، باید مهارت کسب کرد؛ زیرا رشد اجتماعی برای ایجاد ارتباط با دیگران و زندگی با آنان لازم و ضروری است.

تعلیم و تربیت دینی فرایندی است که آدمی را برای نحوه خاصی از حیات مهیا می‌سازد. این نحوه زندگی بر مبنای اصول، قواعد و راهبردهای از پیش تعیین شده شکل می‌گیرد که از طریق عقاید و شریعت به آدمی عرضه شده است. تربیت دینی به معنای آموزش و پرورش دینی است که می‌تواند نقش مهمی را در توسعه جامعه دینی و اسلامی ایفا کند. (فرضی، 1397)

تمام موفقیت‌های مادی و معنوی انسان در گرو اندیشه‌های دینی بارور، پویا و مؤثر است و همه افراد از ویژگی‌های مختلفی برخوردارند که باعث می‌شود بتوانند مهارت‌های خود را در راه جدید به کار اندازند. بنابر این، در عصر گسترش روزافزون اطلاعات و ارتباطات، مسئله‌ای که پیش از هر چیزی توجه اولیا و مربیان را به خود مشغول کرده، چگونگی تربیت دینی و پرورش نیروی نوآوری و شکوفایی انسانها، به ویژه نسل جوان است که به عنوان یک نیاز عالی و معنوی در تمام ابعاد زندگی آینده آنان مطرح است. (اخلاقی، 1388)

دعای ابوحمزه، دعایی است که امام سجاد(ع) آن را در سحرهای ماه مبارک رمضان می‌خواند و ابوحمزه ثمالی آن را از امام سجاد(ع) نقل کرده است. در ادامه، به آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمزه که سرشار از نکته‌های تربیتی است، پرداخته می‌شود. این آموزه‌های تربیتی عبارتند از: توبه، توکل، خوف و رجا، دوری از ریا، دوری از کبر و غرور، محبت، شکر و حلم.

توبه: پیامبر(ص) فرمودند: «کسی که از گناه توبه کند، چنان است که گناه نکرده باشد و کسی که از گناه آمرزش طلبد و باز مرتکب آن شود، چنان است که پروردگار خویش را مسخره کند». (طبرسی، 1365)

توکل: اعتماد کردن، اعتماد بر کسی کردن، تکیه کردن و اعتماد نمودن بر کسی و اعتراف به عجز خود (دهخدا، 1373). توکل یکی از مراحل سیر سالکان الی‌الله است؛ همان «گزینش و پذیرش و کیل» است و «وکیل» کسی است که از سوی موکل خود، تدبیر و سرپرستی کاری را بر عهده می‌گیرد. هر کسی در کاری که «خبره» آن نیست یا توان آن را ندارد، وکیل می‌گیرد و چون انسان، بدون علم و قدرتی که خدای سبحان به او عطا می‌کند، در کارهای خود نه خبره است و نه قدرت انجام آن را دارد، پس باید بر مبدئی که خبیر و قدیر است، تکیه و اعتماد کند. پس، توکل آن است که انسان در همه کارها خود را جاهل و عاجز بداند و کار خود را به خدای علیم قدیر واگذار کند. (جوادی آملی، 1386)

848 ♦ ارتباط آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمزه ثمالی با رشد مهارت‌های اجتماعی ...

خوف و رجا: خوف؛ یعنی انسان از خدا آن‌چنان که شایسته است، بترسد و رجا؛ یعنی به رحمت خدا امیدوار باشد و انسان باید بین این دو صفت، اعتدال ایجاد کند. (زمردیان شیرازی، 1346: 123)

ترس، حالتی انفعالی و واکنشی روانی است که انسان در برابر تهدید، خطر یا ضرر از خود بروز می‌دهد. در قرآن که کتاب هدایت است و محورهای اساسی تربیت و تزکیه در آن گرد آمده، فراوان بر عامل خوف تأکید شده و در آیات فراوانی، خوف و واژگانی چون: «وجل»، «شفاق»، «رهبت» و «خشیت» که تقریباً مترادف‌اند، به کار رفته است. عامل خوف از خدا چنان در تصحیح رفتار انسان و توجه او به مسیر صحیح زندگی و خودداری از طغیان و انحراف، مؤثر است که در قرآن، انذار و بیم دادن یکی از وظایف اصلی پیامبران به شمار آمده است: «ها تو را به حق مژده‌دهنده و بیم‌دهنده فرستادیم و هیچ امتی نبود مگر آنکه در میانشان بیم‌دهنده‌ای گذشت» (فاطر: 24). (مصباح یزدی، 1390)

دوری از ریا: ریا از ماده «رأی» به معنی رؤیت است و در اصطلاح، عبارت است از اینکه انسان بخواهد با نشان دادن اعمالش به دیگران، در پیش آنان اعتبار یا منزلتی کسب کند؛ مثل اظهار ضعف و بی‌حالی به سبب فهماندن بیداری در شب. ریا نزدیکی جستن به مردم است با اظهار طاعت و طلب منزلت در دل‌های ایشان، از آن نظر که ریاکار را تعظیم و تکریم کنند (براقی، 1371: 547). بعضی گفته‌اند اصل ریا، محبت به دنیا و فراموشی آخرت است که حاصل آن، طمع در مال و منافع مردم است یا محبت مدح و ستایش ایشان (زمردیان شیرازی، 1346: 539)؛ در حالی که دوری از ریا، انسان را به خدا نزدیک‌تر می‌کند.

دوری از کبر و غرور: کبر و غرور، دو صفت از رذایل اخلاقی‌اند. واژه غرور در لغت به معنای فریب خوردن و فریفته شدن و گول خوردن (دمخدا، 1373) و در اصطلاح عبارت است از: اعتماد و تکیه کردن نفس به آنچه که مطابق هوی و هوس باشد و طبع انسان به خاطر شبهه‌افکنی و فریب شیطان به آن گرایش یابد. پس هر کس بر اساس شبهه فاسدی معتقد شود که در دنیا یا آخرت به خیر و سعادت رسیده، مغرور است. غرور یکی از مرضهای قلبی است که انسان را از درون تهی می‌کند و اعمال و رفتار او را نابود می‌کند و در حقیقت به جای اینکه پروردگار بی‌همتا را پرستش کند، از نفس، مال، مقام و علمش بتی ساخته و آنها را عبادت می‌کند. (کاشانی، 1379، ج 6: 414)

محبت: در لغت به معنای دوست داشتن و علاقه‌مندی آمده است و در اصطلاح عرفان عملی، به سرور و لذتی که ناشی از جذب شدن به کمال و جمال حقیقی باشد، تعبیر شده است. این کشش درونی، قابل شدت و ضعف است که در مرتبه ضعیف، همان ارادت است. در مرتبه بعد، شوق خوانده شده و در مرتبه قوی‌تر به آن محبت گفته می‌شود. اگر محبت و علاقه‌مندی به شدت برسد، به آن عشق گویند. (محمدی ری‌شهری، 1379: 23)

محمدتقی مبشری و همکاران ♦ 849

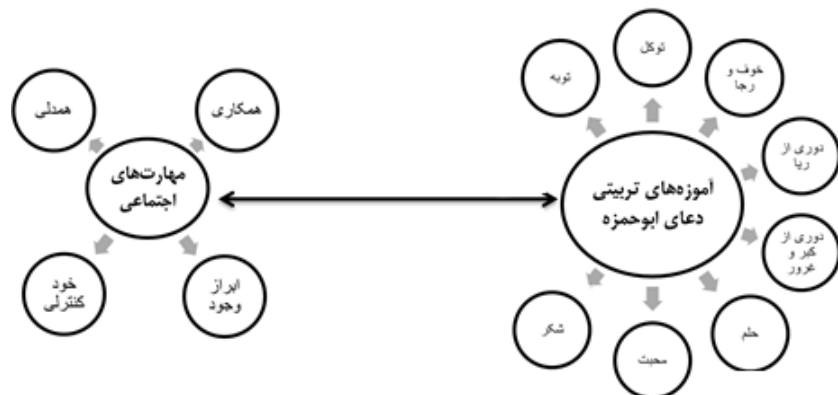
از نظر اسلام، محبت بیشترین نقش را در ساماندهی جامعهٔ آرمانی انسانی دارد. ملاحظهٔ کتب روایی به روشنی اثبات می‌کند که جامعهٔ مطلوب انسانی در اسلام، جامعه‌ای است که بر اساس محبت مردم نسبت به یکدیگر شکل بگیرد. اسلام می‌خواهد جامعه‌ای بسازد که همهٔ مردم، خود را برادر یکدیگر بدانند و تا سر حد ایثار نسبت به هم عشق بورزند و این به آن علت است که هیچ چیز مانند محبت در ساماندهی جامعهٔ دلخواه انسانی، کارساز نیست. (همان: 24)

شکر: عبارت است از شکر لسانی که انسان به زبان، خدا را سپاس کند؛ شکر جوارحی که اعضا و جوارح خود و هر نعمتی که خدا به او داده را در مورد خود و برای همان غرضی که خدا به او عنایت فرموده صرف کند و شکر قلبی که همهٔ نعمتها را از جانب خدا بداند. (محمدی ری‌شهری، 1378: 45)

امام سجاد (ع) می‌فرماید: «بارخدا! کسی هنوز سپاس نعمت را چنان که باید به جای نیاورده که نعمت دیگرش ارزانی داری و شکری دیگرش واجب گردانی. بارخدا! بندهٔ تو هر چه در طاعت تو کوشد، به جایی نرسد و از طاعت تو، آن‌سان که در خور فضل توست، قاصر آید. بارخدا! شکرگزارترین بندگان تو از سپاس تو عاجزند و عبادت‌کننده‌ترین عابدان تو در عبادت خویش قاصر. هیچ کس مستحق آن نیست که تو او را سپاسی و آمرزش تو به پاس شایستگی او باشد و هیچ کس مستحق آن نیست که تو او را بخشود باشی و بحق سزاوار این بخشودی تو بود. پس هر که را آمرزیده‌ای از انعام توست و از هر که بخشود گشته‌ای از فضل و احسان تو. بارخدا! در برابر اندک سپاسی جزای فراوان دهی و در برابر اندک طاعتی ثواب بسیار؛ چنان که گویی شکرگزاری بندگانت - با آنکه در برابر آن برایشان ثوابی مقرر داشته‌ای و اجری عظیم داده‌ای - چیزی است که آنان را در برابر تو یاری سر برتافتن از آن بوده است که پاداششان می‌دهی، یا آنکه خود سبب آن نبوده‌ای که اکنون جز ایشان عطا می‌فرمایی! نه چنین است - ای خدای متعال من - که زمام کار بندگان تو به دست تو بوده پیش از آنکه توان عبادتشان باشد و ثواب ایشان را مهیا کرده‌ای پیش از آنکه به اطاعتت روی آرند؛ زیرا شیوهٔ تو بخشندگی است و خوی تو نیکوکاری است و راه و آیین تو بخشایندگی». (صحیفه سجاده، دعای 37)

حلم: صفتی است که خدای متعال با توجه به آن، از گناه بندگان چشم‌پوشی می‌کند. صفت حلم اگر به انسان نسبت داده شود، اشرف کمالات انسانی بعد از علم است و علم بدون حلم، سودمند نیست. پیامبر (ص) فرمودند: «خدایا مرا با علم بی‌نیاز کن و با حلم مرا زینت بده». (براقی، 1371: 176)

برای فهم بیشتر، مدل مفهومی پژوهش در شکل 1 ترسیم شده است.

شکل 1: مدل مفهومی پژوهش

ج) روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر نوع، توصیفی-پیمایشی است. جامعه آماری این مطالعه، شامل دانشجویان رشته الهیات و معارف دانشگاه فرهنگیان استان تهران به تعداد 250 بود. حجم نمونه به تعداد 150 نفر بر اساس فرمول کوکران محاسبه شد که به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها، دو پرسشنامه بود: نخست، پرسشنامه محقق‌ساخته آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمزه ثمالی با 32 گویه و هشت خرده‌مقیاس «توبه، توکل، خوف و رجا، دوری از ریا، دوری از کبر و غرور، محبت، شکرگزاری و حلم» و طیف پنج‌ارزشی لیکرتی (خیلی کم=1، کم=2، متوسط=3، زیاد=4 و خیلی زیاد=5) و دوم، پرسشنامه استاندارد گرشام و الیوت (1990) با 27 گویه و چهار خرده‌مقیاس و طیف سه‌ارزشی لیکرتی (هرگز=1، گاهی اوقات=2 و اغلب اوقات=3). روایی پرسشنامه‌ها توسط 10 نفر از اساتید خبره که از تخصص‌های لازم در زمینه علم آمار و روش‌های تحقیق نیز برخوردار بودند، تأیید شد. پایایی هر یک پرسشنامه‌ها از طریق ضریب آلفای کرونباخ به ترتیب: 0/94 و 0/81 محاسبه شد و چون هر دو بالاتر از 0/70 بودند، بنابر این از اعتبار بالایی مطابق جدول 1 برخوردارند. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها، از آمار توصیفی و استنباطی (آزمون همبستگی پیرسون و رگرسیون چند متغیره) با بهره‌گیری از نرم‌افزار اس.پی.اس.اس نسخه 24 استفاده شد.

جدول 1: محاسبه ضریب آلفای کروناخ متغیرها

ابعاد اصلی	مؤلفه‌ها	ضریب آلفای کروناخ
آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمزه	توبه	0/717
	توکل	0/832
	خوف و رجاء	0/701
	دوری از ریا	0/749
	دوری از کبر و غرور	0/702
	محبت	0/717
	شکرگزاری	0/832
	حلم	0/756
	آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمزه	0/942
	مهارت‌های اجتماعی	0/806
مهارت‌های اجتماعی	همدلی	0/703
	ابراز وجود	0/710
	همکاری	0/709
	مهارت‌های اجتماعی	0/816

(د) یافته‌های تحقیق

در این پژوهش، هر یک از سؤالات به شرح ذیل مورد آزمون قرار گرفتند.

سؤال اول: بین هر یک از آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمزه و مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد؟

جدول 2: محاسبه ضریب همبستگی بین مؤلفه‌های تحقیق

مؤلفه‌ها	آزمون	خودکنترلی	همدلی	ابراز وجود	همکاری	مهارت‌های اجتماعی
توبه	همبستگی	0/420	0/349	0/055	0/349	0/413
	سطح معناداری	0/000	0/000	0/172	0/000	0/000
توکل	همبستگی	0/490	0/247	0/028	0/368	0/393
	سطح معناداری	0/000	0/000	0/486	0/000	0/000
خوف و رجاء	همبستگی	0/425	0/343	0/128	0/331	0/421
	سطح معناداری	0/000	0/000	0/001	0/000	0/000
دوری از ریا	همبستگی	0/495	0/344	0/003	0/417	0/433
	سطح معناداری	0/000	0/000	0/944	0/000	0/000
دوری از کبر و غرور	همبستگی	0/441	0/379	0/127	0/365	0/442
	سطح معناداری	0/000	0/000	0/002	0/000	0/000
محبت	همبستگی	0/489	0/374	0/040	0/430	0/461
	سطح معناداری	0/000	0/000	0/322	0/000	0/000
شکرگزاری	همبستگی	0/459	0/358	0/069	0/382	0/438
	سطح معناداری	0/000	0/000	0/088	0/000	0/000
حلم	همبستگی	0/515	0/454	0/117	0/432	0/512
	سطح معناداری	0/000	0/000	0/004	0/000	0/000
آموزه‌های تربیتی	همبستگی	0/592	0/439	0/840	0/490	0/601
	سطح معناداری	0/000	0/000	0/038	0/000	0/000

852 ♦ ارتباط آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمره ثمالی با رشد مهارت‌های اجتماعی ...

برای پاسخ به سؤال اول و به منظور بررسی همبستگی متغیرها، از آنجا که توزیع داده‌ها طبیعی بود، از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است. همان‌طور که جدول 2 نشان می‌دهد، سطح معناداری هر یک از مؤلفه‌ها کمتر از 0/05 است. لذا می‌توان دریافت که بین آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمره و هر یک از مؤلفه‌های آن (توبه، توکل، خوف و رجاء، دوری از ریا، دوری از کبر و غرور، محبت، شکرگزاری و حلم) با مهارت‌های اجتماعی و مؤلفه‌های خودکنترلی، همدلی و همکاری دانشجویان دانشگاه فرهنگیان، ارتباط معناداری وجود دارد؛ در حالی که بین مؤلفه ابراز وجود با هیچ یک از آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمره ثمالی رابطه معناداری وجود ندارد. همچنین از آنجا که ضریب همبستگی بین دو متغیر مستقل و وابسته 0/601 محاسبه شده که از قدرت توافق خوبی برخوردار است، می‌توان دریافت که تقریباً 0/60 از مهارت‌های اجتماعی دانشجویان مورد مطالعه، توسط آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمره ثمالی تعیین می‌شود.

سؤال دوم: آیا بر اساس آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمره ثمالی می‌توان توسعه مهارت‌های اجتماعی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان را پیش‌بینی کرد؟

جدول 3: نتایج محاسبه ضرایب رگرسیونی

ضرایب رگرسیونی					
سطح معناداری	تی	ضرایب استاندارد		ضرایب غیر استاندارد	مدل
		بتا	انحراف استاندارد	بتا	
0/0001	3/334		0/182	0/638	ثابت
0/0001	12/789	0/601	0/041	0/682	آموزه‌های تربیتی
AdjR2=0/422		r2=0/421		r=0/601	

متغیر وابسته: مهارت‌های اجتماعی

متغیرهای پیش‌بینی‌کننده: آموزه‌های تربیتی

همان‌طور که نتایج جدول 3 نشان می‌دهد، سطح معناداری کمتر از 0/05 بوده و مقدار تی محاسبه شده در حد فاصل 1/96+ و 1/96- قرار ندارد. لذا با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان دریافت که تقریباً 42 درصد از تغییرات مهارت‌های اجتماعی دانشجویان، ناشی از تغییرات آموزه‌های تربیتی است؛ به طوری که اگر آموزه‌های تربیتی دانشجویان یک واحد تغییر کند، 0/601 در مهارت‌های اجتماعی آنان تغییر ایجاد می‌شود. بنابراین، معادله رگرسیون برای پیش‌بینی مهارت‌های اجتماعی دانشجویان از طریق آموزه‌های تربیتی به صورت ذیل بیان می‌شود:

$$(آموزه‌های تربیتی \times 0/601) + 0/638 = \text{مهارت‌های اجتماعی}$$

ه) بحث و نتیجه‌گیری

از جمله عناصر اصلی اجتماعی شدن در کشورهای مختلف، کسب مهارت‌های اجتماعی است. افراد دارای مهارت‌های اجتماعی از قبیل برقراری ارتباط با دیگران، توانایی حل مسئله، خودمدیریتی و ...، در موقعیت‌های مختلف، رفتارهای مناسبی از خود نشان می‌دهند.

مهم‌ترین بخش معارف دینی، تربیت انسان است. سیره تربیتی پیشوایان دینی از کامل‌ترین و جامع‌ترین منابع برای استخراج روش‌های تربیتی است. یکی از قالب‌های تربیتی مورد توجه خاص ائمه هدی(ع)، دعا و راز و نیاز با خدای سبحان بوده است.

نتایج این پژوهش نشان داد که بین متغیر مستقل آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمره ثمالی و هر یک از مؤلفه‌های آن (توبه، توکل، خوف و رجا، دوری از ریا، دوری از کبر و غرور، محبت، شکرگزاری و حلم) با مهارت‌های اجتماعی و مؤلفه‌های خودکنترلی، همدلی و همکاری دانشجویان دانشگاه فرهنگیان، ارتباط معناداری وجود دارد؛ در حالی که بین مؤلفه ابراز وجود با هیچ یک از آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمره ثمالی رابطه معناداری وجود ندارد. همچنین نشان داد که آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمره ثمالی می‌تواند 0/60 از مهارت‌های اجتماعی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان را پیش‌بینی کند؛ یعنی اگر یک واحد به آموزه‌های تربیتی دانشجویان افزوده شود، مهارت‌های اجتماعی آنان 0/60 توسعه پیدا می‌کند.

نتایج این مطالعه با نتایج یافته‌های پژوهشی شهابی(1397)، پیری و همکاران(1396)، شعبانلو(1395)، ضرابی(1391)، فلاح‌پور(1389)، امین(1384)، میلنر و همکاران(2020) و بینگ‌چن و واندرویل(2020) به گونه‌ای همسو بود؛ زیرا هر یک به نوعی تأیید کردند که تربیت دینی و آموزه‌های آن نقش مؤثری در زندگی انسان ایفا می‌کنند؛ چون هر گاه انسان بتواند از گناه‌های کوچک و بزرگ خود دست بکشد و به درگاه خدای متعال توبه کند، از ریا و تزویر پرهیز کند، کبر و غرور را از خود دور کند، در انجام کارها به خدا توکل کند، خوف و رجا داشته باشد، حلم و بردباری در برابر سختی‌ها و مصائب پیشه کند، نسبت به دیگران محبت داشته باشد و از پروردگار خویش به پاس نعمت‌های بی‌شماری که به او هدیه کرده است، شکرگزار باشد؛ به طور یقین می‌تواند از مهارت‌های اجتماعی خوبی برخوردار باشد؛ به گونه‌ای که می‌تواند هنگام تصمیم‌گیری‌ها و هیجانها، خود را به خوبی کنترل و مدیریت کند، با دیگران ارتباط سالم داشته باشد، حال آنان را به درستی درک و با آنان همدلی کند و در انجام کارهای گروهی و هنگام سختی، همکاری درستی داشته باشد.

بنابر این، اگر آموزش آموزه‌های تربیتی دعای ابوحمره ثمالی در دستور کار قرار گیرد و از طریق برگزاری همایشها و کارگاه‌های آموزشی به صورت علمی به دانشجویان و اساتید آموزش داده شود، مهارت‌های اجتماعی آنان رشد و توسعه قابل توجهی می‌یابد.

منابع

- قرآن کریم.
- صحیفه سجاده. ترجمه و شرح علینقی فیض‌الاسلام اصفهانی (1364). تهران: فقیه.
- آقاپار، سیروس و پرویز شریفی در آمدی (1385). هوش هیجانی. اصفهان: سپاهان.
- اخلاقی، اسماعیل (1388). تربیت دینی در عصر مدرن. نگاه حوزه (پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)، ش 258.
- امین، محمدحسین (1384). آموزه‌هایی از دعای ابوحمره ثمالی؛ دفتر عقل. قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما.
- پیری، زهرا؛ معصومه خسروی و صادقعلی ملالهی (1396). بررسی اثربخشی آموزش‌های روانی تربیتی با رویکرد معنوی بر مهارت‌های سبک زندگی دینی در نوجوانان بزهکار. هشتمین کنفرانس بین‌المللی روان‌شناسی و علوم اجتماعی.
- جواد آملی، عبدالله (1386). فلسفه الهی از منظر امام رضا (ع). قم: اسراء.
- جواهری، فرزین (1399). بررسی تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی از نظر هفت مهارت اجتماعی در سال تحصیلی 1398-99. مطالعات کاربردی در علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی، سال دوم، ش 31-39:6.
- حسینی‌نسب، سید داوود و مرضیه دهقانی (1387). تحلیل محتوای کتب تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی بر اساس مهارت‌های اجتماعی و بررسی دیدگاه‌های معلمان این دوره درباره محتوای کتب فوق‌الذکر. تعلیم و تربیت، ش 79-94: 94.
- خیراله‌پور، اکبر (1383). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر سلامت روانی با تأکید بر سرمایه اجتماعی (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه شهید بهشتی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- دهخدا، علی‌اکبر (1373). لغتنامه. تهران: دانشگاه تهران.
- دیانی، محمود و زهرا کرم‌بین (1397). مبانی انسان‌شناختی تربیتی در آموزه‌های اهل بیت (ع). سومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم تربیتی و روان‌شناسی و مطالعات اجتماعی ایران.
- رادمنش (1396). اثربخشی آموزش مهارت‌های اجتماعی در انگیزش و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان دختر مقطع متوسطه شهر تهران. روان‌شناسی مدرسه، دوره ششم، ش 2.
- زمردیان شیرازی، احمد (1346). عشق و رستگاری. تهران: کتابفروشی اسلامیة.
- سرمد، زهره؛ الهه حجازی و عباس بازرگان (1390). روش تحقیق در علوم رفتاری. تهران: آگاه.
- شعبانلو، طیبه (1395). آموزه‌های تربیتی در دعای ابوحمره ثمالی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی.

- شهابی رقیه (1397). آموزه‌های تربیتی دین اسلام و تأثیر آن در سبک زندگی. دومین همایش ملی سبک زندگی و سلامت. یزد: دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد.
- صفایی حائری، علی (1384). بشنوازی. قم: لیله‌القدر.
- ضرابی، عبدالرضا (1391). تربیت محبت‌محور. مجله اسلام و پژوهش‌های تربیتی، شماره 5.
- طبرسی، حسن بن فضل (1365). مکارم الأخلاق. ترجمه ابراهیم میرباقری. تهران: فراهانی.
- علاقه‌بند، علی (1386). جامعه‌شناسی آموزش و پرورش. روان، تهران.
- فرضی، مجید و سید محمد موسوی (1397). اهمیت تعلیم و تربیت دینی فرزندان. پنجمین همایش ملی پژوهش‌های نوین در حوزه علوم تربیتی و روان‌شناسی ایران (با رویکرد فرهنگ مشارکتی). تهران: خانه فرهنگ مشارکتی ایران.
- فلاح‌پور، زهرا (1389). روش‌های تربیتی امام سجاد (ع). نشریه نامه‌ی جامعه 27، 44.
- قایدی، عباس؛ ذکیه فتاحی و مریم کوروش‌نیا (1395). اثربخشی آموزه‌های دینی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان دبستانی شهر کازین. کنفرانس ملی دانش و فناوری روان‌شناسی، علوم تربیتی و جامع روان‌شناسی ایران.
- کاشانی، محسن (1379). راه روشن. ترجمه عبدالعلی صاحبی. مشهد: آستان قدس رضوی.
- محمدی ری‌شهری، محمد (1379). دوستی در قرآن و حدیث. ترجمه سید حسن اسلامی، قم: دارالحدیث.
- محمدی ری‌شهری، محمد (1378). میزان الحکمه. ترجمه حمیدرضا شیخی. تهران: دارالحدیث.
- مستعلمی، فروزان (1381). بررسی اثربخشی مهارت‌های اجتماعی بر اعتماد به نفس دختران نابینا. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران، دانشگاه الزهرا.
- مصباح یزدی، محمدتقی (1390). سجاده‌های سلوک. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- موریوزاده، علیرضا (1394). مهارت‌های اجتماعی و کودکان دبستانی. نوآوری‌های آموزشی. دوره چهاردهم، ش 55.
- نراقی، احمد (1371). معراج السعاده. قم: هجرت.
- **The holly quran**
- **Sahifa sajjadiah** (1986) ; translated by feyzol eslam; Tehran: faghih pub.
- Aghayar , siroos & sharifidaramadi , parviz (2007). **Emotional Intelligence**. Isfahan : sepahan Publishing.
- Akhlaghi , ismaeel (2010). **Religious education in modern era** . pegah houzeh : N:258
- Amin , mohammad hossein (2006). **Teachings of Abu Hamze Thomali prayer**. Ghom : Islamic research center Publishing of state t.v. and radio .
- Piri , Zahra and others (2018). **Effectiveness of training and psychological education on religious life style skills in juveniles delinquent**. The 8 th.international Social sciences and psychology conference .

- Javadi amoli , abdollah (2008). **Divine philosophy in imam reza,s view** . ghom: asra
- Javaheri , farzin (2021). **Content analysis of social studies book (grade 6 in primary school) based on 7 social skills**. Applied studies in sociology and social sciences ; N: 6- (31-39)
- Hosseini nasab , seyyed davood and dehghani, marziah (2009). **Content analysis of social studies books (middle school) based on social skills...** , education and training ; N: 94- (79-94)
- Kheirollah pour , akbar (2005). **Effectiveness of Social factors on mental health based on social capital** ; M.A thesis ; Tehran: shahid beheshti university
- Dehkhoda , ali akbar (1995). **Persian dictionary** ; Tehran: Tehran University
- Diani , mahmoud and karam bin, Zahra (2017). **Anthropological Foundations of Ahl-e-Bayt,s teachings** ; third international modern researches conference on Iranian social studies , psychology and training sciences
- Radmanesh (2018). **Effectiveness of training social skills on educational development in female students of Tehran middle schools;** school psychology ; N: 2.
- Zomorodian shirazi , ahmad (1968). **Love and solvation** . Tehran : eslamiah bookshop pub.
- Sarmad , Zohreh and others (2012). **Research method in behaviorial sciences** . Tehran : aghah pub.
- shabanloo pour , tayyebbeh (2017). **Educational teachings of Abu Hamze Thomali prayer** ; M.A thesis ; Tehran: shahid rajaee teacher trianing university
- Shahabi , roghayyeh (2019). **Educational teachings of islam and it,s effects on life style** ; second national conference on life style and health ; yazd : isalamic azad university
- Safaee haeri , ali (2006). **Listen to this reed** ; ghom : laylatol ghadr pub.
- zarrabi, abdorreza (2013). **Love based training** islam and training researches; N: 5 .
- Tabarsi , H. (1987). **Prominent virtues** ;Translated by ebrahim bagheri; Tehran : farahani pub.
- Alaghe band , ali. (2008). **Sociology of Education** ; Tehran : ravan pub.
- Farzi , majeed and moosavi, seyyed mohammad (2019). **The importance of children religious training;** fifth national modern researches conference on Iranian psychology and trainning sciences ; Tehran: iran Participatory culture house

- Fallah pour , zahra (2011). **Imam sajjad ,s (P.B.U.H.) Training methods.** letter of society journal : N:27; 44.
- Ghayedi , abbas and others (2017). **Effectiveness of t Religious teachings on social skills of children (razin schools) ;** national conference on psychology of technology and knowledge .
- Kashani , Mohsen (2001). **bright way.** Translated by abdolali sahebi ; mashad: astane ghodse razavi
- Mohammadi reyshahri, mohammad (2001). **Friendship in quran and hadith ;** transalted by seyed Hassan eslami ; ghom : darol hadith pub.
- Mohammadi reyshahri, mohammad (2000). **Mizan-al-Hikmah ;** transalted by hamidreza sheykhi ; Tehran : darol hadith pub.
- Mostalami , fooroozan (2002). **Effectiveness of social skills on Self Confidence Of blind girls ; ;** M.A thesis ; Tehran: alzahra university
- Mesbah yazdi , mohammad taghi (2012). **Sajjadeh haye soolook ;** ghom : imam Khomeini,s educational and research institute
- Moorivzadeh , alireza (2016). **social skills and school children;** educational inovations ; N: 55.
- Naraghi , ahmad (1993). **Meraj al saadat ;** ghom :hejrat Pub.
- De Azua, S.R.; N. Ozamiz-Etxebarria, O. Miren Agurtzane, Ortiz-Jauregui & A. Gonzalez-Pinto (2020). "**Communicative and Social Skills among Medical Students in Spain: A Descriptive Analysis**". *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 17(4): 1408. <https://doi.org/10.3390/ijerph17041408>.
- De Mooij, B.; M. Fekkes, R.H.J. Scholte & et al. (2020). "**Effective Components of Social Skills Training Programs for Children and Adolescents in Nonclinical Samples: A Multilevel Meta-analysis**". *Clin Child Fam Psychol. Rev.*, 23: 250-264. <https://doi.org/10.1007/s10567-019-00308-x>.
- Friese, Malte, and Wilhelm Hofmann. "**Control me or I will control you: Impulses, trait self-control, and the guidance of behavior.**" *Journal of Research in Personality* 43.5 (2009): 795-805.
- Kaushal, R. & C.T. Kwantes (2006). "**The Role of Culture and Personality in Choice of Conflict Management Strategy**". *International Journal of Intercultural Relations*, 30(5): 579-603.
- Kiema-Junes, H.K.; M. Hintsanen, H. Soini & K. Pyhältö (2020). "**The Role of Social Skills in Burnout and Engagement among University Students**". *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 18(50).
- Lange, A.J.; P. Jakubowski & T.V. McGovern (1976). **Responsible Assertive Behavior: Cognitive/Behavioral Procedures for Trainers.** Champaign, Ill: Research Press.
- Milner, K.; P. Crawford, A. Edgley & L. Hare-Duke (2020). **The Experiences of Spirituality among Adults with Mental Health Difficulties: A**

Qualitative Systematic Review. Cambridge University Press, Vol 20. DOI: <https://doi.org/10.1017/S2045796019000234>.

- Rezaei, M. (2019). "**The Relationship between Social Skills and Agricultural Students' Attitude towards Entrepreneurship at University of Tehran**". *J.E.A.*, 6(11): 34-44. URL: <http://jea.sanru.ac.ir/article-1-185-en.html>.
- Salavera, C.; P. Usán & L. Jarie (2020). "**Styles of Humor and Social Skills in Students**". *Gender Differences. Curr Psychol.*, 39: 571-580. <https://doi.org/10.1007/s12144-017-9770-x>.
- Ying Chen, T. & J. VanderWeele (2020). "**Chen and VanderWeele Respond to Religion, Spirituality, and Health**". *American Journal of Epidemiology*, Vol. 189, Issue 8: 759-760. <https://doi.org/10.1093/aje/kwaa021>.

